

ДОДАТОК У СКЛАДІ РЕЧЕННЯ В ПІВДЕННОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Незважаючи на бурхливий розвиток діалектології в останній час, діалектний синтаксис залишається практично не дослідженим. Окремі синтаксичні явища різних діалектів описано в розвідках С. П. Бевзенка [1; 2], Й. О. Дзендзелівського [4], В. М. Брахнова [3], І. Г. Матвіяса [8], Є. М. Рудницького [10], П. М. Недільського [9], С. В. Маковійчука [7], М. Ф. Кобилянської [6], і датовані вони минулим століттям. Синтаксис сучасних східноподільських говірок опрацьовує О. І. Сьоміна [11]. Південноподільські говірки на синтаксичному рівні окремо не досліджувались, що і визначає актуальність нашої роботи.

Мета цієї статті – розглянути конструкції означення об'єкта дії – додатка.

Джерелом дослідження стали тексти, вміщені в книзі «Східноподільський родильний обряд: лексикографічний і текстовий описи» Т. М. Тищенко (Тищенко), текстах-додатках до дисертацій Г. Г. Березовської (Березовська) та Л. Б. Поліщук (Поліщук). Цитування говірок здійснюємо за джерелами дослідження, оскільки в усіх працях, виконаних у Східноподільському лінгвокраєзнавчому центрі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, вибрана одна мережа говірок.

Прямий об'єкт дії – іменник-додаток при перехідних дієсловах вживається в знах. відмінку, що має форму називного або родового однини залежно від категорії живого – неживого (для чоловічого роду) [5, с. 118]. У південноподільських говірках поширена синтаксична конструкція – родовий

прямого об'єкта неживих предметів чол. роду – окремих конкретних предметів: *бе'ру сер'па, 'вигру сто'ла, напи'сати лис'та.*

У множині прямий об'єкт дії – іменник, що позначає істоту, вживається в таких формах:

1) назив. – знах. мн. Наприклад: *Ко'жухи ро'били / 'в·і'юц'і дир'жали / ви'чин'ували 'кож'і / наї'мали чоло'в·і'ка / шоб" ши'ю (Крин.); С'мушов·і ба'гато но'сили / с'мушова 'шапка / це с 'чого вона 'була? // 'в·і'юц'і три'мали / та'ї 'с'ір'і бу'ли / ї 'темн'і / і 'темно'с'ір'і та'ї 'шили 'так'і шап'ки (Савр.); 'В·і'юц'і три'мали / йа'зн'ата 'били / с 'кожички 'шили шап'ки (Крин.); С'вита 'тоже з'робл'ана з о'вец' // ст'ригли 'в·і'юц'і / скуб'ли 'во'юну / п'рали / ро'били матир'йал / і о'це 'шили с'вити / хто 'с'ір'і / хто ко'ришн'ов·і (Балт.).* Ф. Жилко зауважив, що така конструкція поширена переважно в південно-західних говорах, проте вже намітилася тенденція до її занепаду і зникання [5, с. 118].

2) знах. – род. мн. Наприклад: *це називалос'а зак'ладини / 'випили по 'чарц'і го'р'ілки // хаз'а'йї / де начи'нали буд'і'ю'ництво / ста'ралис'а хара'шо пригос'тити ст'ро'йт'іл'і'ю / шоб 'гарно прац'ували і ро'били ўсе 'добре (Дубинове).* Конструкції прямого об'єкта із знах. мн., що має форму родового, на думку Ф. Жилка, поширені в південно-східних говорах [5, с. 118]. Вживання таких конструкцій у південноподільських говірках засвідчує їх різнодіалектну стихію.

Прямий об'єкт дії – іменник, що позначає неістоту, вживається в таких формах:

1) знах. – род. мн. Наприклад: *На'мисто та'ке бу'ло чир'воне // йа 'випродала ўс'о на'мисто 'баб"ки с'вої і с'вої свик'рухи // хо'дили ци'гани ў нас і ску'повували // ти'перички 'мона лиш по т'іл'і'в'ізор'і йо'го по'бачити / йо'го ў 'селах скр'із' поску'повували ба'гато на'мист'і'ю (Савр.);*

2) знах. – род. одн. Наприклад: *'П'ісл'а в'і'їни ста'ў пойа'ўл'атис'а 'с'іт'іц' / ста'ралис'а ў'з'ати 'б·ілії а'бо кв'іточ'ками де не" де / бо це'ж ни*

так / шо зах^т'іла та'ї п'ішла ку^пила / це ше'ж т^реба наї^ти ¹того ¹с'іц:у (Дубинове);

3) знах. – род. мн. Наприклад: Ж^ін^ки ни но^сили / н'і ша^по^чок / н'і ка^пе^л'уш^ок / но^сили хуст^ки // йа ше за^стала у с^войі свик^рухи хуст^ки та^к:і ¹дуже ¹гар^н'і (ДП); Бурки і сви^ток на м'ї в'їк ни по^пало ¹бачити (Сав.).

4) знах. – наз. двоїни. Наприклад: бе^л'рут' і дві ¹пар'і і три ¹пар'і йак хто ¹хоче / ўс'і йак по^ложано їдут до ¹церкви (Сем.); дві ¹пари по^ложано (Герб.), у нас би^е ¹рут' і дві ¹пар'і / і три пар'і // їдут ўс'і (Кальн.), колис'брали од^ну ¹пару / це кум і кума / а ¹пот'ім с^тали б^рати дві / три ¹пар'і / хто с^к'іки хо^т'іў / бо йак ви^лика р'ід^н'а або ше йак ба^гато д^руз'іў / шоб ше ї н'іх^то не^л обра^жаўс'а (Род.).

Функціонуванню словосполучень із використанням форм двоїни в АУМ присвячено дві карти (I, кк. 274, 275). За даними Атласу української мови (I, к. 274), у південноподільських говірках переважають словосполучення типу *дві руки*, де іменник вжито у формі двоїни. Під впливом літературної мови та середньонаддніпрянських, де АУМ фіксує тільки словосполучення *дві руки*, у сучасних південноподільських говірках словосполучення з іменником, ужитим у формі двоїни, вживаються рідше, оскільки витісняється словосполученням із іменником у формі множини. Це виразно демонструють відповіді мовців на питання про кількість пар кумів, які беруть участь в обряді хрещення. Словосполучення виконують роль додатка або підмета: *За ку^м іў б^рали ¹родич'іў / д^руз'іў // хто ба^гатиї браў по чо^тири ¹пар'і / а хто ¹б'ідний / то од^ну ¹пару* (Лес.); *їде ¹мати / ¹бат'ко і с^к'іко там / чи дві ¹пари чи ¹пара ку^м іў / їдут до ¹церкви* (Тар.); *і дві ¹пар'і бе^л'рут / і три ¹пар'і бе^л'рут / і ш^тир'і / хто йак со^бі ¹хоче* (Тарн.), *ў ¹мене ¹четве^ро д'ітеї / було по дві ¹пар'і ку^м іў* (Чап.). Синтаксичних конструкцій із іменниками середнього роду у формі двоїни, що демонструє карта 275 Атласу української мови, в аналізованих текстах ми не виявили.

Варіативністю позначені словосполучення типу *брати за кумів* і *брати за куми*, *просити за кумів* і *просити за куми*. Після дієслів-присудків *брати*, *просити*, *приглашати* та ін. вживані три різні конструкції з прийменниками:

1) прийменник **в** (у) з іменником у наз. відм. мн. :

приглашали в куми // *бат'ки со'бі ви'р'ішували* // *бат'ки не брали у куми* / *у'кого ти хрис'ти'ю ди'тинку* (Кальн.), а так то свої'х *бе'рут у куми* (Глиб.), *можли брати і одру'жених / і не'одру'жених у куми* / *ка'н'ешно 'тоже ста'ралис'а / щоб 'л'уди 'були 'гарнойі пове'д'інки ўс'о та'ке / щоб 'було на ко'го мало'му р'ім'н'атис'а // ди'ви тв'ї хри'ш'чені' чи хри'ш'чена 'мати / як на'ста'ўники т'вої і ти 'должен на них р'ім'н'атис'а / не'п'ристоїної 'л'удини ў'куми не'можна брати* (Дуб.), *ста'райуц'а ў'куми виби'рати / чи ро'дину / чи ко'го / не'можна у куми виби'рати роз'в'ідник'і'ю* (Кис.), *їшли бат'ки за'прошувати ў куми до'пуст'ім ў 'бат'ка були свої' чи 'родич'і чи хо'роши' то'вариш / от во'ни брали бу'ханку х'л'їба і накри'вали 'хусткойу йі'ї і йшли за'прошували / і'д'їт' 'нашого 'сина чи там 'дочку чи з'годн'ї ви 'бути 'нашими кумами п'ід хрес'том хре'с'тити 'нашого 'сина / о'так 'само ў 'мами / чи под'руга ха'роша / чи йа'кас' 'родичка / і о'то 'тоже до 'матер'ї йшли ц'ї'їейі хре'ш'ченої 'тоже так 'само з бу'ханкойу х'л'їба і пи'тали / чи ви з'г'ідна 'бути у нас кумойу / 'мамойу хре'ш'ченойу* (Кон.);

2) прийменник **за** з іменником-об'єктом у наз. відм. мн.: *просили кум'і'ю/ прос'у' вас за куми*// *кум'і'ю 'брали/ 'крижми 'брали/ 'йшли до 'церкви// 'крижма/ хто 'має покри'вало/ 'простин'у/ хто роспа'шонки*// (Тр.), *п'росимо за куми / виби'рали щоб ў 'пар'ї були / дру'з'а чи 'родич'і / щоб ро'зумн'ї були / не'можна би'ремних брати* (Лук.);

3) прийменник **за** з іменником-об'єктом у знах. відм. одн. чи мн.: *брали за кум'і'ю 'родич'і'ю // хто хо'т'і'ю // хто зна'комих под'руг'і'ю брали* (Кот.), *'брали хл'їб / хус'тину і йшли просити за куму / ко'го х'т'їли/ брали 'сестр'і'ю / бра'т'і'ю* (Добр.), *от на'равиц'а л'удина та ї вз'али за куму* (Циб.).

Отже, у структурі речення південноподільських говірок можна виокремити прямі і непрямі додатки. Використання варіативних форм

свідчить про багатство граматичної системи говірки. Залучення більшої кількості зразків діалектного мовлення відкриває перспективи для докладнішого дослідження синтаксису південноpodільських говірок.

Література:

1. Бевзенко С. П. До характеристики діалектних відмінностей у словосполученні / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1978. – №6. – С. 40 – 45.
2. Бевзенко С. П. Про діалектні відмінності української мови на синтаксичному рівні / С. П. Бевзенко // Мовознавство. – 1976. – №4. – С. 46 – 49.
3. Брахнов В. М. Придієслівне безприйменникове речення вживання відмінкових форм у говірках Переяслав-Хмельницького району на Київщині / В. М. Брахнов // Діалектологічний бюлетень. – 1956. – Вип. 6. – С. 46 – 57.
4. Дзендзелівський Й. О. Спостереження над синтаксисом українських говірок нижнього Подністров'я / Й. О. Дзендзелівський // Діалектологічний бюлетень. – 1955. – Вип. 3. – С. 59 – 78.
5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Наукова думка, 1966. – 307 с.
6. Кобилянська М. Ф. Особливості дієслівного керування в буковинських говірках / М. Ф. Кобилянська // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Респ. діалектол. нарада: тези доповідей та повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 142 – 143.
7. Маковійчук С. В. Дієслівні словосполучення з орудним відмінком у гуцульських говірках / С. В. Маковійчук // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Респ. діалектол. нарада: тези доповідей та повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 143 – 145.
8. Матвіяс І. Г. Лінгвогеографічне дослідження українського діалектного синтаксису / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 20–25.

9. Недільський П. М. Придієсловні конструкції з об'єктним значенням у буковинських говірках / П. М. Недільський // Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV Респ. діалектол. нарада: тези доповідей та повідомлень. – Житомир, 1983. – С. 145 – 146.
10. Рудницький Є. М. Зложене речення в гуманських діалектах / Є. М. Рудницький // Український збірник. – Кн.2. – К., 1929. – С.213 – 230.
- 11.Сьоміна О. І. Динаміка складного речення в східноподільських говірках / О. І. Сьоміна // **Волинь-Житомирщина**

Джерела:

АУМ – Атлас української мови : в 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі / ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.

Березовська – Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв традиційного одягу та прикрас у східноподільських говірках : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. Г. Березовська. – К., 2011. – 393 с.

Поліщук – Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках : дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Поліщук Л. Б. – Умань, 2015. – 424 с.

Тищенко – Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд : лексикографічний і текстовий описи / Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Візаві», 2014. – 392 с.